

RECENZJA KSIĄŻKI *BOOK REVIEW*

MAREK CZYŻEWSKI
Uniwersytet Łódzki

Robin James Smith, Richard Fitzgerald, William Housley (red.), *On Sacks: Materials, methodology, and inspirations*, Routledge, Abingdon 2021, ss. 225.

Harvey Sacks opracował podstawy etnometodologicznej analizy konwersacyjnej w latach 60. i w pierwszej połowie lat 70. XX wieku. Jego przedwczesna śmierć w roku 1975 pozostawia bez jednoznacznej odpowiedzi pytanie o to, jak rozwinęłyby się analiza konwersacyjna, gdyby nadzwyczajna inwencja Sacksa miała na ten proces wpływ. Dzisiaj odnotować należy, iż z biegiem lat w ramach szeroko pojmowanej analizy rozmów ukształtowały się nurty w znacznym stopniu różniące się od siebie. Obok prac kultywujących (nie bez różnic między sobą) tradycję etnometodologicznej analizy konwersacyjnej, ukazują się publikacje w mniejszym lub większym stopniu odbiegające od źródłowych inspiracji, lokując się w nowych nurtach o własnych nazwach i własnych założeniach programowych. Ilustracjami tej ostatniej tendencji są między innymi psychologia dyskursowa, zajmująca się tym, jak osoby uczestniczące w rozmowie przypisują sobie stany wewnętrzne [por. m.in. Edwards 2023a i 2023b oraz Stachowiak 2023], kierunek badań „epistemiki” rozmowy (ang. *epistemics*), czyli reguł odwoływania się do wiedzy przez osoby uczestniczące w rozmowie [por. m.in. Heritage 2012], czy feministyczna odmiana analizy konwersacyjnej [por. m.in. Kitzinger 2000]. W różnorodnym środowisku analizy rozmów wywodzącym się z analizy konwersacyjnej nie brak napiętych relacji i ostrych sporów. Omawiany tom *On Sacks* jest jedną z niewielu inicjatyw wydawniczych, które w tej samej książkowej

publikacji łączą opracowania reprezentujące szeroką (choć niepełną) paletę nurtów, które skłonne są wpisywać się w tradycję analizy konwersacyjnej. Co ciekawe, poszczególne teksty prezentując niekiedy rozbieżne stanowiska odstupują jednak od wzajemnych polemik.

Nie tylko z tego powodu zbiór *On Sacks* zasługuje na lekturę. Ważną wspólną cechą zamieszczonych tam tekstów jest kluczowa rola nawiązań do publikacji Harveya Sacksa, jak również do niepublikowanych materiałów pochodzących z jego archiwum, oraz do owianych legendą i niezwykle frapujących wykładów Sacksa z lat 1964–1972. Wykłady te ukazały się drukiem już po śmierci Sacksa [Sacks 1992], lecz jeszcze za jego życia krążyły w postaci kserokopii w powstającym wówczas środowisku analizy konwersacyjnej. Trudno przecenić wagę wykładów Sacksa dla dalszego rozwoju analizy konwersacyjnej, zwłaszcza wobec relatywnie małej liczby jego własnych publikacji¹. Studiowanie dzisiaj tekstów i wykładów Sacksa jest szczególnie istotne z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, zgodnie ze współczesnym trendem, aby cytować głównie nowe publikacje, duża część nowych adeptów analizy konwersacyjnej i szeroko pojmowanej analizy rozmów prac Sacksa po prostu nie zna. Po drugie, literatura na temat koncepcji Harveya Sacksa (i szerzej – na temat analizy konwersacyjnej) jest nie tylko coraz obszerniejsza, lecz także coraz bardziej niejednorodna. W tej sytuacji rośnie znaczenie bezpośrednich nawiązań do dzieła Sacksa. Powrót do źródeł mógłby uzmysłwić, jak niekiedy dalece analiza konwersacyjna w jej oryginalnym wydaniu różni się od części późniejszych opracowań, które bez niezbędnych zastrzeżeń przypisują sobie miano analizy konwersacyjnej, tym samym wprowadzając najpowszechniejszą publiczność w błąd.

Dodać warto, że książka *On Sacks* ukazała się w wielce zasłużonej dla obecności etnometodologii i etnometodologicznej analizy konwersacyjnej we współczesnym życiu naukowym serii *Directions in ethnomethodology and conversation analysis*, publikowanej przez wydawnictwo Routledge. W serii tej, której redaktorami są Andrew Carlin i Neil Jenkins, ukazało się już 28 tomów, łącznie z doniosłą książką Grahama Buttona, Michaela Lyncha i Wesa Sharrocka [2022]. Zbiór *On Sacks* oraz książka Buttona, Lyncha i Sharrocka stanowią dwie odmiany „powrotu do źródeł”: tom *On Sacks* zarysowuje częściowo odmienne odczytania dzieła Sacksa, natomiast druga z wymienionych pozycji podejmuje skierowaną do współczesnego czytelnika próbę jednorodnej, niejako klasycznej

¹ Warto tu przypomnieć analogiczny fenomen decydującego wpływu pośmiertnej publikacji wykładów Michela Foucaulta na kształtowanie się badań postfoucaultowskich – w tym przypadku mimo, iż Foucault zdążył opublikować za życia wiele własnych tekstów i wypowiedzi.

eksplikacji źródłowych idei zawartych w pracach Harolda Garfinkla i Harveya Sacksa. Jeszcze inaczej przedstawia się sprawa z książką wspólnego autorstwa Kevina A. Whiteheada, Elizabeth Stokoe i Geoffreya Raymonda [2025], opublikowaną wprawdzie też przez wydawnictwo Routledge, lecz, co znaczące, poza serią *Directions in ethnomethodology and conversation analysis*. W tym przypadku współautorzy reprezentują na tyle odmienne nurty (są to kolejno: etnometodologiczna analiza konwersacyjna, psychologia dyskursowa oraz „epistemika”), że ich wspólne dzieło nie zawiera w pełni spójnego wywodu. Na październik 2025 roku planowana jest publikacja kolejnej pozycji we wspomnianej serii: Graham Button przedstawia w niej etnometodologiczną wykładnię całościowego dzieła Sacksa, wskazuje na liczne i wpływowe przejawy mylących kontynuacji etnometodologii i pokłada w powrocie do prac i wykładów Sacksa nadzieję na dalszy rozwój etnometodologii zgodnie z jej oryginalnym programem [Button, w druku]. Należy mieć nadzieję, że książka Buttona nie zostanie zignorowana przez nurty, z którymi polemizuje i stanie się przedmiotem ożywionych dyskusji².

Zbiór *On Sacks* prócz wprowadzenia autorstwa jego redaktorów zawiera 16 rozdziałów, które ulokować można w kolejnych czterech działach. Cezury między działami nie są zaznaczone w spisie treści, natomiast jest o nich mowa we wprowadzeniu do tomu. Pierwszy blok jest w tym sensie wyjątkowy, że zamieszczono w nim tylko jeden tekst. Rod Watson, autor szeregu kluczowych publikacji na temat koncepcji Sacksa, przedstawia nowatorską perspektywę Sacksa i fenomen powstawania środowisk analizy konwersacyjnej.

Wspólnym wątkiem czterech artykułów składających się na drugi dział jest ukazanie bogactwa inspiracji oferowanych przez dziedzictwo Sacksa. Michael Mair i Wes Sharrock kładą nacisk na rolę dokładnej, systematycznej obserwacji mikrozwisów interakcyjnych jako czynnika odróżniającego analizę konwersacyjną od nurtów socjologii zazwyczaj skłonnych do bujnego i niekoniecznie zakorzenionego empirycznie teoretyzowania. Autorzy ci, podobnie jak Watson, szczególnie mocno eksponują formatywny wpływ tekstów Sacksa i osobistych z nim spotkań, określając to unikalne doświadczenie mianem „szoku tego, co nowe”. Uwagi Watsona i Sharrocka, ważnych postaci jednego z pierwszych środowisk analizy konwersacyjnej uformowanego na uczelniach w Manchesterze na przełomie lat 60. i 70. XX wieku, świadczą o roli „nowego dostępu”.

² Dalsze informacje na temat wspomnianej serii można odnaleźć na stronie wydawnictwa Routledge: <https://www.routledge.com/Directions-in-Ethnomethodology-and-Conversation-Analysis/book-series/ASHSER1190?srsId=AfmBOoq3dSnpefoEskCvfYggzq80b0iTBkldK29gIf8Cna7kNga9c7v2>. Recenzja sygnalizowanej książki Grahama Buttona ukaże się w *Przeglądzie Socjologicznym* w roku 2026 w zeszytach 75(1).

Tym terminem Karl Mannheim nazywał dojmujące doświadczenie biograficzne, które – gdy podzielane jest przez szereg osób – leży u podstaw powstania nowej grupy pokoleniowej o wyraźnym światopoglądowym profilu, w tym przypadku związanym z poczuciem jałowego biegu dotychczasowych nurtów socjologii i otwarciem się na radykalnie odmienną perspektywę badawczą. W kolejnym artykule Andrew Carlin, uczeń Watsona i innych „Manchesterczyków”, podkreśla, iż nadzwyczajne etnograficzne wyczulenie Sacksa warto stosować także poza samą analizą rozmów. Ilustracją są tu badania Carlina dotyczące obszaru informacji naukowej. Na to, że pod wpływem idei i badań Harveya Sacksa dokonały się istotne zmiany w zakresie analiz semantycznych, zwraca uwagę z kolei Jack Bilmes. Elizabeth Stokoe, Bogdana Huma i Derek Edwards, a zatem osoby reprezentujące psychologię dyskursową, przedstawiają jedną z dróg zastosowania analizy rozmów w badaniach komunikowania odnoszącego się do płci.

Harvey Sacks opracował podwaliny dwóch nurtów etnometodologicznej analizy konwersacyjnej. Jeden z nich zajmuje się analizą sekwencji konwersacyjnych, drugi zaś analizą stosowania przez rozmówców kategorii dotyczących osób i grup. Owe dwa nurty były i są często uprawiane osobno. Wyróżnikiem i wartością pięciu studiów tworzących trzeci dział książki jest łączenie analizy sekwencyjnej i analizy kategoryzacji. Jessica Robles skupia się na organizacji rozmów odnoszących się do rasy. Richard Fitzgerald przygląda się grupowym sesjom terapeutycznym. Lorenza Mondada włącza do analizy konwersacyjnej, zwykle ograniczającej się do werbalnej ścieżki rozmowy, rozbudowane instrumentarium analizy multimodalnej. Christian Licoppe podejmuje jeden z „klasycznych” tematów analizy konwersacyjnej: reguły inicjowania rozmowy. Elliott M. Hoey odnosi się do fenomenu milczenia w rozmowie.

Ostatni, czwarty dział przynosi sześć empirycznych studiów zainspirowanych różnymi fragmentami wykładów Sacksa. Susan Danby zajmuje się interakcją między dziećmi oraz między dziećmi i dorosłymi. Sara Keel bierze pod lupę rozmowy w kręgu rodzinnym. Ricardo Moutinho bada lekcje języka obcego. Robin James Smith rozpatruje sytuacje, w których następuje przejściowa dekompozycja interakcyjnego ładu. Kevin A. Whitehead (podobnie jak wcześniej Jessica Robles) analizuje rozmowy odnoszące się do rasy. W tekście zamykającym zbiór *On Sacks* William Housley podejmuje próbę zastosowania analizy konwersacyjnej w badaniach komunikowania w mediach społecznościowych.

Wątkiem przewijającym się przez wszystkie te teksty jest refleksja autorek i autorów nad okolicznościami i konsekwencjami własnego pierwszego zetknięcia się z koncepcjami, tekstami i wypowiedziami Harveya Sacksa. Doświadczenie to miało kluczowe znaczenie dla dalszego przebiegu drogi naukowej autorek i auto-

rów tomu. Inspiracja okazywała się bowiem na tyle silna, że dotychczasowe zainteresowania schodziły na plan dalszy, a analiza konwersacyjna (wprawdzie niekiedy w różny sposób pojmowana) stawała się podstawowym sposobem prowadzenia badań społecznych. We wspomnieniach autorek i autorów uwidacznia się istotny rys analizy konwersacyjnej, a także etnometodologii. Chodzi nie tylko o daleko idący dystans do pozostałych nurtów socjologii, ale także o traktowanie nowej optyki jako radykalnej wobec nich alternatywy. Przywodzi to na myśl analogiczne zjawisko światopoglądowej przemiany czy świeckiej konwersji, jakie łączyło się niegdyś z przyjęciem perspektywy fenomenologicznej Edmunda Husserla. Analiza konwersacyjna w ujęciu etnometodologicznym faktycznie wymaga radykalnej zmiany punktu widzenia. Analizując rozmowy należy bowiem powstrzymać się od nasuwających się schematów interpretacji, czy to wynikających z uprzednich lektur teoretycznych (choćby tych dotyczących struktury społecznej, np. „przebieg rozmowy jest odzwierciedleniem przynależności osób uczestniczących w rozmowie do różnych warstw społecznych”), czy opartych na wzorach interpretacji potocznej (między innymi tych uznających wypowiedzi jako ekspresję stanów wewnętrznych rozmówców, np. „X powiedział to i to, bo był zdenerwowany”). W zamian osoba uprawiająca analizę konwersacyjną ma opisać proces lokalnego wytwarzania porządku społecznego, który dzieje się krok po kroku w toku rozmowy poprzez łączenie wypowiedzi w sekwencje oraz stosowanie kategoryzacji. Oprócz opisu zadaniem analizy konwersacyjnej jest także ujawnienie reguł, którymi kierują się osoby uczestniczące w rozmowie i które stanowią podstawę interakcji społecznych.

Tom *On Sacks* skutecznie podważa często spotykane, lecz błędne przekonanie, iż rola Sacksa polegała wyłącznie na zastosowaniu etnometodologii w obszarze analizy rozmów i dostarcza argumentów na rzecz tezy, iż Sacks miał istotny, autorski udział w powstaniu etnometodologii. Rozmowy, reguły ich wewnętrznego uporządkowania, a także pozornie nieistotne konwersacyjne detale z pewnością były przedmiotem wielkiej fascynacji Sacksa, a ich nowatorska analiza otworzyła przed badaniami społecznymi nieznane dotąd horyzonty. Lektura zbioru *On Sacks* prowadzi jednak do zaskakującej refleksji, iż analiza rozmów właściwie stanowiła nie tyle główny cel działalności Sacksa, ile raczej środek do celu, jakim było opracowanie (razem z Garfinklem) innej, alternatywnej socjologii. A skoro od czasów Sacksa nie tylko obszar komunikowania, lecz także wiele innych sektorów życia społecznego uległo gruntownym przemianom, pojawia się pytanie, czy i jaka sfera zjawisk społecznych mogłaby stać się dzisiaj przedmiotem analizy, której ostatecznym celem byłoby sformułowanie programu nowej socjologii. Przed analizą konwersacyjną badacze komunikowania zajmowali się tekstami pisanymi lub

wymyślonymi przykładami wypowiedzi. Wprowadzenie do powszechnego użytku magnetofonów zmieniło sytuację, gdyż umożliwiło wielokrotną i drobiazgową analizę rozmów. Od dłuższego czasu mówi się o postępującym kryzysie kultury tekstu, a także o upadku kultury rozmowy w warunkach współczesnej cywilizacji. Czy te okoliczności oznaczają wyczerpanie się formuły analizy konwersacyjnej, czy przeciwnie – nadal wskazują na analizę konwersacyjną jako podstawowe instrumentarium odsłaniające procesualną „gramatykę” ładu społecznego?

Zbiór *On Sacks* zachęca do dyskusji na ten i szereg innych tematów. Nie zdziwiłbym się, gdyby inni czytelnicy i czytelniczki też mieli ochotę, by opatrzyć swój egzemplarz licznymi adnotacjami, zarówno tymi, które byłyby znakami aprobaty, jak i tymi, które zawierałyby wątpliwości i uwagi krytyczne. Ponadto, być może po zaznajomieniu się z szesnastoma relacjami z doświadczenia pierwszego kontaktu z dziełem Sacksa czytelnicy i czytelniczki zechcą spróbować tego doświadczenia na własną rękę i sięgnąć do tekstów Sacksa, a zwłaszcza do jego wykładów. Dodatkowym uzasadnieniem podjęcia takiego kroku jest kilkakrotnie przywoływane w omawianym tomie zdanie Sacksa, by nie traktować jego prac jako zamkniętej całości, lecz jedynie jako początkowy rezultat oraz impuls do dalszych poszukiwań podejmowanych przez inne zainteresowane osoby³.

Nie sposób odnieść się tu szerzej do wszystkich tekstów zamieszczonych w *On Sacks*. Z konieczności zwrócę uwagę jedynie na dwa z nich. Jessica Robles bada wypowiedzi odnoszące się do rasy (ang. *racial talk*), a Kevin A. Whitehead zajmuje się użyciem kategorii odnoszących się do rasy w toku rozmowy (ang. *racial categories-in-action*). Jednym z analizowanych zjawisk jest formułowanie i omawianie w trakcie rozmowy pejoratywnych i błędnych supozycji na temat zamiarów określonej osoby na podstawie jej niebiałego koloru skóry. Co ciekawe, punktem wyjścia dla Whiteheada jest scena interakcyjna omawiana przez Sacksa na jednym z jego wykładów. Warto zauważyć, że nie jest to problematyka często rozwijana przez analizę konwersacyjną, a jej podejmowanie nie odbywa się bez kontrowersji w ramach środowiska analizy konwersacyjnej. Tym bardziej cenne wydają się rezultaty analizy Robbles i Whiteheada, a ich uwzględnienie przez Krytyczną Analizę Dyskursu (KAD), dla której *racial talk* jest oczywistym przedmiotem zainteresowania, byłoby wskazane. Być może nawet byłoby możliwe zbudowanie mostów między tak odległymi optykami jak analiza konwersacyjna dotycząca *racial talk* [np. teksty Robles i Whitehead w tomie *On Sacks*] i makrospołeczno-historyczne analizy stosowania kategorii odnoszących się do rasy [np. Wacquant 2024]. Natomiast wartość analiz Robles

³ Por. m.in. uwagi Richarda Fitzgeralda na stronie 98 omawianego tomu.

i Whiteheada z obywatelskiego punktu widzenia polega na tym, iż objaśniają one konwersacyjno-interakcyjną anatomię podobnych zdarzeń w otaczającej nas rzeczywistości. Mam tu na myśli powtarzające się w roku 2025 przypadki publikowania przez pravicowych polityków i polityczki w polskich mediach społecznościowych zdjęć pokazujących grupy ciemnoskórych osób. Dołączane do zdjęć komentarze mniej lub bardziej dobitnie sugerują aktualne i dramatyczne zagrożenie niekontrolowaną przez liberalne rządy „falą uchodźców”. Jak się później okazuje, chodzi o zdjęcia pochodzące z okresu rządów pravicowych lub przedstawiające legalnie zatrudnionych obcokrajowców.

Na zakończenie wskazać trzeba na dylemat nieustannie towarzyszący analizie konwersacyjnej i etnometodologii, do rozważenia którego skłania także lektura zbioru *On Sacks*. Skoro Harvey Sacks zachęcał do włączenia się w dalszy rozwój analiz, które zapoczątkował, to czy inspirując się analizą konwersacyjną warto (lub nawet czy należy) pozostać w kręgu możliwie wiernego kultywowania tej tradycji czy trzeba raczej otwierać się także na inne perspektywy? Dylemat ten można rozpiąć na różne sposoby. Dwa z nich mają postać wyboru między dwoma wykluczającymi się opcjami. Po pierwsze, czy uprawiać wyłącznie analizę konwersacyjną jako alternatywną socjologię czy traktować analizę konwersacyjną jako pierwszy etap badania, odsłaniający interakcyjne „rusztowanie” interakcji, by w drugim etapie przejść do dalszych zagadnień socjologicznych, takich jak ideologia, nierówności społeczne czy relacje władzy. Po drugie, czy uprawiać analizę konwersacyjną jako w pełni alternatywną socjologię czy szukać rozwiązań kompromisowych, włączając od razu do analizy rozmów elementy innych perspektyw badawczych. Przykładem tej drugiej opcji jest feministyczna analiza konwersacyjna, która mimo swej nazwy nie jest uznawana za analizę konwersacyjną przez zwolenników pierwszej opcji. Czytelnicy i czytelniczki tomu *On Sacks* mają decyzję w swoich rękach.

BIBLIOGRAFIA

- Button Graham.** w druku. *Harvey Sacks and ethnomethodology. The prospect of an alternate and adequate sociology.* Abingdon: Routledge.
- Button Graham, Michael Lynch, Wes Sharrock.** 2022. *Ethnomethodology, conversation analysis and constructive analysis. On formal structures of practical action.* Abingdon: Routledge.
- Edwards Derek.** 2023a. „Psychologia dyskursowa”. *Przegląd Socjologiczny* 72(2): 17–42. <https://doi.org/10.26485/PS/2023/72.2/2>.
- Edwards Derek.** 2023b. „Dyskurs, poznanie i praktyki społeczne: Bogactwo językowej i interakcyjnej powierzchni”. *Przegląd Socjologiczny* 72(2): 43–54. <https://doi.org/10.26485/PS/2023/72.2/3>.

- Heritage John.** 2012. "The epistemic engine: Sequence organization and territories of knowledge". *Research on Language and Social Interaction* 45(1): 30–52.
<http://dx.doi.org/10.1080/08351813.2012.646685>.
- Kitzinger Celia.** 2000. "Doing feminist conversation analysis". *Feminism & Psychology* 10(2): 163–193. <http://doi.org/10.1177/0959353500010002001>.
- Sacks Harvey.** 1992. *Lectures on conversation*, tom 1 i 2. Oxford: Basil Blackwell.
- Stachowiak Jerzy.** 2023. „Psychologia dyskursowa. O czym mowa?”. *Przegląd Socjologiczny* 72(2): 55–82. <https://doi.org/10.26485/PS/2023/72.2/4>.
- Wacquant Loïc.** 2024. „Problem „rasy” – jak go rozwiązać”. *Przegląd Socjologiczny* 73(2): 157–180. <https://doi.org/10.26485/PS/2024/73.2/8>.
- Whitehead Kevin A., Elizabeth Stokoe, Geoffrey Raymond.** 2025. *Categories in social interaction*. Abingdon: Routledge.